

■■■ 1. A CÉHES IPAR KEZDETEI VIDÉKÜNKÖN ■

Könyvünk elsődleges célja Zenta XVIII. század végi és XIX. század eleji céhes ipartörténetének bemutatása; a korábbi időszakra vonatkozó források gyér száma sem igen teszi lehetővé, hogy középkori vagy kora újkori előzményekkel ugyanolyan mélyrehatóan foglalkozzunk, mint ahogyan azt megpróbáltuk a későbbiek tekintetében. Ennek ellenére elkerülhetetlen, hogy ne szóljunk a kezdetekről, hiszen nem vitás, hogy mind Zenta történetében, mind pedig az itteni céhes ipar fejlődésében kimutatható egyfajta kontinuitás, még ha az nem is volt töretlen.⁸

1.1 A mezővárostól a királyi városig

A TATÁRJÁRÁS

Nem is lehetett az, hiszen már nem sokkal az első írásos említés (1216) után Zentát is elpusztítják a tatárok. Ezt megelőzően azonkívül, hogy itt egy kolostor volt, valamint említésre méltó átkelőhely (innen a forrásokban olykor felbukkanó toponímia – Zyntharew –, ami tovább kuszálja a szálakat, s elméletgyártásra ad lehetőséget), Zenta jogállását tekintve jobbik esetben is csak egy falu (*villa*) volt.

A tatárjárás (1241) fontos mérföldkő a középkori Magyarország városainak, településeinek történetében, hiszen következményeként felbomlott az a településrendszer, amely az első Árpád-házi királyok idején épült ki. Ez különösen az Alföldre érvényes, ahol a település-szerkezet teljesen megváltozott. Az ország más részeihez viszonyítva itt ezentúl viszonylag kevés, ám nagyobb kiterjedésű határral rendelkező helységet találunk, olyanokat, amelyek képesek voltak megújulni, és ugyanakkor birtokukba vették az erre képtelen falvak határait (ez a

8 Erre vonatkozóan lásd Bárh János: *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyományai*. Kalocsa, 1996.; Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001.; Fábri Jenő: *Zenta története 1526-ig*. Zenta, 1965.; Fügedi Erik: *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. Történelmi Szemle*, 15. évf. (1972) 3–4. sz. 321–342.; Kubinyi András: *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000.; Reizner János: *Szeged története I*. Szeged, 1899.; s végül, de nem utolsósorban *Zenta monográfiája I*. Zenta, 2000.

jelenség egyébként megfigyelhető lesz majd a török hódoltságot követő időszakban is). Ezek a települések különösen alkalmasak lesznek a legeltető állattenyésztésre, mintegy megalapozva a majdani nagyhírű alföldi marhatenyésztést. Emellett a tatárjárás egyik fontos tanulsága volt, hogy hiányzott a kellő számú, fallal körülvett város, s ezt a hiányt már IV. Béla kezdte pótolni célirányos birtokadományozással, illetve kiváltságlevelek kibocsátásával. Joggal gondolhatnánk tehát, hogy a XIII–XIV. században *civitas*ként emlegetett településtípuson zömmel a fallal megerősített városokat kell érteni, ez azonban korántsem volt így, jócskán találhatunk kivételeket ez alól a szabály alól.

A mongol dúlásnak voltak más olyan következményei is, amelyek kihatottak a pusztulást elkerülő, illetve megújuló települések további fejlődésére. Az egyik ilyen a kelet-európai kereskedelmi rendszer összeomlása volt. Előtte már Bizánc eleste 1204-ben is nagymértékben csökkentette a balkáni kereskedelmi főútvonal jelentőségét, a kegyelemdőfést azonban Kijev pusztulása (1240) adta meg. Ezt követően a keleti irányú kereskedelem gyakorlatilag megszűnt, ami különösen Kelet-Magyarországot érintette hátrányosan, s felértékelődtek a nyugati útvonalak. Ezzel együtt azonban egyre inkább meghonosodnak a nyugat-európai agrárforradalom vívmányai is (mint pl. az aszimmetrikus nehézeke).

A másik következmény a paraszti társadalom drasztikus átalakulása volt, ugyanis az elkövetkező néhány évtizedben nagy népmozgást figyelhetünk meg. Az elnéptelenedés következtében – egyes vélemények szerint a lakosság megfeleződött, de legalábbis egynegyede elpusztult – nagy hiány mutatkozott munkaerőben, ami a szolganépek, a jobbágyság szökésének, máshol való megtelepülésének kedvezett, hiszen a fenti okból nem voltak kiteve üldöztetésnek, s csak ímmel-ámmal kutattak utánuk. Megtelepítésük végett mindenféle könnyítésekkel csalogatták őket, másrészt ugyanezek a könnyítések vártak a maradókra is, ott azonban azért, hogy helyben tartsák őket.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy ezek az általános folyamatok Zenta megújulásában is nagy szerepet játszottak, bár körülményei tisztázatlanok, mint ahogyan hűbérurainak kiléte sem egyértelmű az elkövetkező évszázadban. Az viszont biztos, hogy 1367-től már a budai

káptalan birtokaként szerepel.⁹ Településünk számára ezúttal másfél évszázadnyi töretlen, állandóan felfelé ívelő fejlődés következik, amely jelentőségében talán csak a kiegyezést követő, első világháborúig tartó néhány évtizedhez mérhető. Ekkor lesz a faluból először mezőváros, majd királyi város, ez a kontinuitás pedig egyúttal valamiféle céltudatosságot is feltételez a budai káptalan részéről.

SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK ÉS MEZŐVÁROSOK

Mint ahogyan létezett céltudatosság a felsőbb körökben is, hiszen a tudatos várospolitikai már IV. Béla idején elkezdődik a fentebb említett olyan törekvéssel, hogy növelje a fallal körülvett városok számát, amely igény először katonai megfontolásból jelentkezett, idővel azonban ennek társadalmi és gazdasági hatása is egyre érezhetőbbé vált. Ezek a városok különböző szintű kiváltságokat kaptak. A minta az ún. „fehérvári jog” volt, a kiváltságok ama köre, amit először Nagyszombat kapott meg 1238-ban, majd Pest német lakosai 1244-ben, később pedig több más település is. A fehérvári jog elég széles körű: a várost (*civitas*) a király kiveszi a megyésispán joghatósága alól, és teljes körű önkormányzattal ruhazza fel; azontúl tehát a közösség ügyeiben a választott bíró és a többnyire tizenkét esküdttől álló tanács dönt. Legfontosabb, szinte

9 Fábri, 30. Nem szabad egyébként szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a tatárjárást követő évtizedekben a feldúlt területek, elpusztult települések volt földesurai próbálják bizonyítani ezek feletti tulajdonjogukat, esetleg a zürös időket kihasználna még a „zavarosban is halászni”, vagyis idegen birtokra jogot formálni. Egyébként az ennek nyomán történő birtokbejárások, határkijelölések következtében keletkező dokumentumok becses, ritka forrásai középkori településeink történetének. S ide tartozik még az is, hogy a középkori magyarországi hiteles helyek, a káptalanok szerepe egyre inkább felértékelődik, hiszen a birtokjogot igazoló dokumentumok hitelességét ekkor fokozottan bizonyítani kellett, vagy pedig megsemmisült adománylevelek helyett újakat állítani ki. Nyilvánvaló tehát, hogy a káptalanok befolyása – így a budai káptalané is – ezáltal nőttön-nőtt. Ami pedig ebben a folyamatban Zentát illeti, gyér forrásaink nem tudnak bennünket meggyőzni arról, hogy a korábban említett birtokosokat egyértelműen valódinak ismerjük el, de arról sem, hogy ők is a „zavarosban halászók” közül kerültek ki. Témánk szempontjából ez különben is érdektelen, hiszen Zenta mezővárosi léte már kétségtelenül a budai káptalanhoz köthető.

egyetlen terhük a királyi kamarának fizetendő, megállapított összegű évi adó volt, amelyet a városi hatóság osztott fel a polgárok között teherbíró képességük szerint, valamint az egyházi tized. Ugyancsak fontos még megemlíteni, hogy ezek a városok, pontosabban polgáraik mentesülnek a belső vámok fizetése alól. A védelmi szempont ellenére azonban a XIII. századi városokat nem szükségképpen övezte fal.

A lakosság számát tekintve a magyar városok ugyancsak elmaradtak a nyugat-európaiaktól. Külön érdekesség, hogy a népesség számának nem sok köze volt a település jogállásához – vagyis egy mezővárosnak olykor több lakosa lehetett egy-egy városénál. (Idekívánkozik még az is, hogy bár Zentával kapcsolatban semmilyen számbeli adatunk nincs, feltételezzük, hogy fénykorában, a XV–XVI. század fordulóján sem lehetett 900-1000-nél több lakosa.)

Az Anjou-kor és Zsigmond országlása idején tapasztalható gazdasági fellendülés hatással volt a települések további fejlődésére is; látványosan gyors urbanizációs folyamatnak lehetünk tanúi, amelynek keretein belül megjelenik egy jellegzetes településtípus, a mezőváros (*oppidum*), egyfajta átmenet a falu és a város között. Olyan népesebb településeket neveztek így, amelyek elsősorban piaci funkciójuk révén egy-egy kisebb régió gazdasági központjává váltak, s többé-kevésbé városias külsőt is ölthettek.

Mitől volt mezőváros egy mezőváros? Először is: a „mező” itt nem annyira a legelő szinonimájaként jelenik meg, hanem inkább arra a különbségre utal, hogy ezek a városok nyílt mezőn, nem pedig falak között terülnek el. Ez azonban elsősorban a terminológiai használat miatt fontos, mert a dolog korántsem ilyen egyszerű. A XV. század folyamán találkozunk ugyanis olyan esetekkel, amikor egy fal nélküli mezőváros *civitas* rangot kap, ámbar olyan feltétellel, hogy ezt a hiányt majd később pótolja. Voltak olyan városok is, amelyek az emelt rangot keretként kapták, amit utólag kellett tartalommal megtölteni, tehát nem a fal volt az elsődleges feltétel, hogy egy település *civitas* legyen, s maradjon. És bizony arra is volt példa, hogy ha a tartalom elmaradt, a város mezővárossá minősült vissza. Éppen ezért a XV. század folyamán a *civitas* és *oppidum* közötti határ mindinkább elmosódni látszik, s ez tükröződik a korabeli források szóhasználatában is. A XV. század végéig

mintegy 400 helységet emlegetnek mezőváros gyanánt (vannak persze olyan becslések, amelyek ennek duplájára teszik számukat); ezeknek fele a városiasodás több-kevesebb jelét mutatta, míg a többi közönséges falu mind külsejét, mind pedig gazdálkodását illetően. Egyes hűbérurak mind több jogot próbálnak kijárni a birtokukban levő mezővárosok számára; különösen az országos vásárok tartásában voltak érdekeltek, melyek jövedelmeit a hetipiacoktól eltérően nem a városlakók, hanem azok hűbérurairól kapták. A mezővárosok piaca részben a földesúr és a környékbeli elit, részben pedig a parasztság igényeit elégítette ki. Legfontosabb szerepük többnyire a külföldi import elosztása volt. Emellett az alföldi mezővárosok leginkább az állatkereskedésből, míg másutt a gabona és a bor forgalmazásából indultak virágzásnak. Ezt követi a mezővárosi társadalmakban beálló pozitív változás is, melynek során a még mindig túlnyomórészt paraszti lakosság mellett megjelenik egy vékony, de egyre erősebb polgárisult réteg is az evvel járó igényekkel.

ZENTA MINT MEZŐVÁROS

Nem tudjuk pontosan tetten érni azt a pillanatot, mikor vált Zenta is mezővárossá. Minden bizonnyal döntő szerepet játszott ebben az a tény, hogy a legmegfelelőbb időben – a XIV. század második felében – a budai káptalan birtokába került, s ennek feltehetően tudatos fejlesztése nyomán a folyamat a XV. század közepéig befejeződik. Mátyás király uralkodásának idejére (1458–1490) minden bizonnyal már egy virágzó mezőváros szintjére emelkedett, hiszen a források már *oppidum*ként emlegetik. Jelentőségét emeli, hogy egy ízben maga Mátyás király is megfordult itt, vagy legalábbis átutazott rajta, mégpedig 1463. szeptember 11-én Szegedről Futak felé tartva.¹⁰ S ha már Mátyás királynál tartunk, fontos itt megemlékezni néhány sor erejéig arról a viszályról, amely az ő országlása alatt tört ki Szeged városa és Zenta (rajta keresztül pedig a budai káptalan) között. Az incidens nyomán keletkezett dokumentumokból ugyanis közvetlenül vagy közvetve több információt is ki tudunk szűrni. Az történt ugyanis, hogy 1474-ben a szegediek

¹⁰ *Zenta monográfiája* I. 212.

szokás szerint a Szerémségben termett boraikat a Tiszán szállítva Zenta kikötőjében is megálltak, ahol, bár Szeged jogállásából kifolyólag ez ellentmondásnak tűnik, mérsékelt összegű vámot szoktak fizetni.¹¹ A budai káptalan zentai tiszttartójának emberei azonban a törvényesnél nagyobb összeget követeltek, s mivel a szegediek ennek kifizetését megtagadták, hajóikat rakományostól lefoglalták. Szeged város tanácsa kiváltságaiból eredően egyenesen a királyhoz fordult jogorvoslatért, s mivel a káptalannál eszközölt intervenció hatástalan maradt, a szegediek engedély kaptak, hogy fegyvereseikkel megszállják Zentát, s jogos tulajdonukat visszavegyék. Ezt követte a Báthory István országbíró előtt 1475-ben kötött egyezés, amely tételesen újból megszabta a szegediek által Zentánál fizetendő vámok nagyságát.

A vizsályt kísérő dokumentumok Zentát mezővárosként emlegetik; másrészt felvetődik egy fontos momentum, ti. az árumegállítás joga, amiről itt nem tudni, kinek szól: Zentának mint mezővárosnak vagy hűbérurának, a budai káptalannak. Zenta mezővárosi kiváltságai ugyanis nem ismeretesek számunkra. Azt is csak feltételezzük, hogy más mezővárosokhoz hasonlóan itt is tarthattak hetipiacokat, esetleg országos vásárt, és hogy egyháza (temploma, plébániája) volt. Ha voltak is adománylevelek, elvesztek, mint megannyi más, korabeli magyar mezővároséi.

Mi az, amit még tudunk erről az időszakról? Például azt, hogy a zentaiak 1494-ben közadakozásból kolostort és templomot építettek az előző években bizonyára nem véletlenül idetelepült ferencesek számára.¹² Mint ahogyan az sem véletlen – de mindenképpen megtisztelő figyelemként értékelhető –, hogy ugyanebben az évben, október 21-én II. Ulászló király Erdélyből jövet Zentánál kelt át a Tiszán, s rövid ideig talán a városban időzött, ami viszont már a királyi városi rang megszerzése felé vezető úton lehetett egy fontos mérföldkő.¹³

■

11 Ellentmondás, hiszen a városi jogállás velejárója a belső vámmentesség is; ennek ellenére a szegediek nemcsak Zentánál, hanem Titelnél is fizettek, ha nem is szokásos, de csökkentett mértékű vámot. Az incidens körüli részletekről lásd Fábri, 32–36.

12 Fábri, 38. Ez egyébként – ha elfogadjuk egyes történészek véleményét – a városiasodás fontos tényezőjének, de legalábbis indikátorának számít.

13 Uo.

AZ 1506. ÉVI ADOMÁNYLEVÉL

Nincs perdöntő forrás arra vonatkozóan sem, hogy hogyan is lépte át Zenta a mezőváros és a királyi város között húzódó választóvonalat, vitathatatlan azonban, hogy a budai káptalan kezdeményezésére történt (erről tanúskodik egyébként az 1506. évi adománylevél bevezető szövege is). A káptalan nemcsak fontos hiteles helyként működött, hanem az egyházi birtokok felhalmozódása folytán jelentős pénzügyi befolyásra is szert tett, különösen az uralkodó irányában, vagyis alkalmi pénzkölcsönzések által, ez a segítség pedig egyes privilégiumok kérésekor bizonytalanságot okozott a király szeme előtt lebegett. Zentát ekkor már feltehetően kisebb régióközpontként tartották számon, amelynek meg lehetett előlegezni ama bizonyos keretet, amiről a korábbiakban már szóltunk; hogy ezt a keretet a zentaiak meg tudták volna-e tölteni tartalommal, azt sajnos sohasem tudjuk meg, hiszen jött Mohács, majd két évtizedre rá a török hódoltság.¹⁴

Az is jó kérdés, hogy egyáltalán milyen privilégiumokat kaphatott Zenta fél évezreddel ezelőtt, az 1506. február 1-jén kibocsátott kiváltságlevél ugyanis nem sorolja fel tételesen az adományozott előjogokat. II. Ulászló adománylevele többek között kijelenti: „Zyntha községet és annak jelenleg ott lakó és tartózkodó összes polgárait szilárd elhatározásunkból, királyi hatalmunk teljességéből és különleges kegyelmünkől kivétel nélkül mindazokkal a javakkal, szabadalmakkal és előjogokkal jónak látjuk mindörökre felruházni, megajándékozni, szabadalmaztatni és díszíteni, amelyekkel különben Szeged városunktólunk vagy bármely királyi elődünktől kitüntetve volt, és azokat gyakorolja.” Az adománylevél ezután részletesen leírja annak a pecsétnek a külalakját, melynek használatára Zenta polgárait feljogosítja, s melynek jogi hatókörét szintén Szeged pecsétjével egyenlíti ki.¹⁵

14 A bizonyos „keret” a kiváltságlevél bevezető részében így jelentkezik: „...hogya maga a község még jobban gyarapodhasson, néhány különleges és pedig alább következő adományokkal, szabadalmakkal és előjogokkal megajándékozni méltóztassunk...”. (Fábri, 39.)

15 Fábri közli a teljes oklevél magyar fordítását (i. m. 38–41.). Az oklevél latin nyelvű eredeti szövegét Knauz Nándor publikálta a *Magyar Történelmi Tár* 1863-ban megjelent XII. kötetében (136–138.), s így tulajdonképpen az ő nevéhez fűződik az adománylevél felfedezése.

Mint korábban mondtuk, az idővel *civitas* rangot nyert városok adománylevelei sem tartalmazták tételesen az elnyert előjogokat, hanem korábbi példákra hivatkoztak. Így a mi problémánkat is az okozza, hogy Szegeddel ugyanez a helyzet, tehát a már említett fehérvári jogig kell visszamennünk. Az, hogy Zenta királyi városi rangot (*civitas*) kapott, vitathatatlan, hiszen a pecsétleírás „sigillum civitatis Zynthá”-t emleget. Más kérdés, hogy ez a királyi városi rang mennyire volt teljes jogú. Merthogy nem volt az.

Először is: 1514-ben a szabad királyi városok számbavételénél Zenta neve hiányzik. Ez önmagában még nem perdöntő, de több, szerencsés módon fennmaradt, írott dokumentum közvetett módon arról tanúskodik, hogy a budai káptalan – még ha korlátozott mértékben is – megőrizte egyes földesúri hatáskörét. Példának okáért 1513-ban átíratta egyes szegedi céhek kiváltságait ugyanilyen zentai céhek számára. Egy 1522-ből származó végrendelkezésből pedig látjuk, hogy a szabad végrendelkezés joga – ha csak formálisan is, de – még mindig korlátozva van. Van még egy forrásunk, mely önmagában is ellentmondó: arról szól, hogy 1516 nyarán hamis feljelentés alapján a lippai előjárók börtönbe vetettek négy zentai kereskedőt, holott erre nem lett volna joguk, lévén hogy minden *civitas* polgárai fölött csakis saját bírák ítélkezhetek. Ennek ellenére a budai káptalan tisztviseelőinek kellett közbelépnie, hogy az ügy kedvezőre forduljon.¹⁶ Mi szűrhető ki ebből? Feltehetően az, hogy Zenta 1506-ban királyi városi rangot nyert, ama „szabad” jelző nélkül, azonban ezt is talán csak feltételesen: megkapta a keretet, hogy azt a megfelelő tartalommal tölthesse fel, erre pedig a garanciát a budai káptalan adta, egyfajta gyámságot gyakorolva a város felett az átmeneti időszakban.

A ZENTAI CÉHES IPAR ELSŐ DOKUMENTÁLT NYOMAI

Némileg hosszúnak tűnő, ám nélkülözhetetlen és emiatt elkerülhetetlen történeti bevezetőnk után immár rátérhetünk könyvünk témájának – a céhes iparnak – középkori vonatkozásaira. Egyébként is, amikor középkori városokról van szó, mindig a céhes ipar szokott eszünkbe jutni a

■

¹⁶ Mindezekről lásd uo. 42–43.

városok egyik fő jellegzetességéeként. A nyugat-európai városok esetében ez így igaz, a magyarországiaknál azonban más a helyzet. Itt ugyanis inkább a kereskedelemnek (főleg pedig a távolsági kereskedelemben való részvételnek), esetleg – bármilyen furcsa is – az élelmiszerellátásnak volt fontosabb szerepe. A céheknek ezért csak fokozatosan lesz jelentőségük, ami inkább majd a XV. századtól követhető nyomon; tulajdonképpen ez az évszázad a magyar városi céhszerveződés virágkora, bár a 60-70 elkülönült iparágban még csak egyharmada szerveződött céhekbe.

A céhek kezdetben segítették az ipari fejlődést (garantálták a szakszerű munkát, a tanulókat beavatták a mesterség titkaiba, fejlesztették a kézműipari technikákat), ugyanakkor – kései megjelenésük ellenére – már a XV. század közepétől egyre inkább érvényesülnek a bezárkózási törekvések. A tagságot egyre szigorúbb feltételekhez kötik, bevezetik az inasidót, tiltják a többlettermelést, korlátozzák a legények számát, közös nyersanyagvásárlást írnak elő. Emiatt növekszik a kontárok száma, ami miatt még inkább bezárul a kör: a kontárok, illetve a tehetősebb mesterek munkáltatóvá válásával szembeni harc a céheket konzervatív intézménnyé teszi.

Bár a céhek többsége a szabad királyi városokban alakult (a minimális feudális kötöttségek miatt ugyanis itt voltak a legkedvezőbb feltételek működésükhöz), a céhek a mezővárosokban, sőt egyes falvakban is feltűntek. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy talán Zentán is léteztek már a mezővárosi jogállás idején. Ha viszont így volt, akkor a budai káptalan 1513. május. 15-i keltezésű protokolluma, amelyben a zentai a varga-, illetve szabócéh számára átírja és engedményezi az ugyanilyen szegedi céhek szabadalmait, nem arról tanúskodik, hogy ezek az első zentai céhek, hanem a már működők mellett ezek is szabadalmat nyernek. Mivel e céhek bejegyzése a zentai céhek első írásos dokumentumai, úgy véltük, hogy Knauz Nándor nyomán, eredeti latin szövegével érdemes újból közzétenni a csizmadiacéhre is kiterjesztett, vargák céhére vonatkozó szöveget:

„Nos *Blasius de pakos* prepositus et Capitulum ecclesie Buden. — Quod prouidus *Martinus* Sutor Magister Cehe vniuersorum Magistrorum Sutorum nominibus — Exhibuit (így) nobis — Quasdam litteras — *francisci litterati* Judicis ac Juratorum Ciuium Ciuitatis *Zegedien*.

Transsumpcionales illic Zege dini feria tertia In festo animarum (Nov. 2.) In anno dom. 1507., – In pergameno sub Maiori sigillo – Ciuitatis eorum In pendenti priuilegialiter confectas –, statuta vtputa et ordinationes atque de creta (igy) Magistrorum Sutorum Zege dien. articulatim in se continentes, quarum tenorem propter celeriore[m] earum expeditionem ac Breuitatis causa presentibus Inseri facere Omissimus; post quarum – exhibicionem Nobis – supplicauit, Quatenus premissa statuta — pro eisdem Magistris Sutoribus – oppidi nostri (Zyntha) — confirmare dignaremur. Vnde nos — per omnia ratas gratas et accepta habendo pro prefatis Magistris Sutoribus, sed et Magistris Corigiparis, quos eciam pro augmento Cehe dictorum – Sutorum, ex quo perpauci et eorum eciam artes, in quantum scilicet eorum Artificium vtrunque in Cutibus et per consuciones exercere solent, prope similime habeantur, eisdem Magistris Sutoribus et eorum Cehe amodo duximus aggregandos, auctoritate nostri domini (igy) et ex gracia nostra speciali perpetuo – valituras — confirmauimus; constituentes – preterea, Quod a modo imposterum — semper Magister Cehe; vnus videlicet ex – Sutoribus, atque alter – ex Corigiparis, nisi forte defectus aliquando alterius Magistratus huic nostre ordinationi obuiaret, eligi constituique possint.”

Mivel a szabócéhre vonatkozó szöveg hasonló, Knauz nem tartja érdemesnek teljes egészében közölni, csupán az előzőekhez fűzi, hogy a káptalan ugyanezen a napon átírja és engedményezi „*Johannes Zabo* et *Matheus* similiter *Zabo* magistri Cehe Magistrorum sartorum oppidi nostri Zyntha” kérésére a szegedi szabócéh szabadalma it a zentai cég javára.¹⁷

Sajnos ez az első dokumentum egyben az utolsó is, amely a zentai céhes ipar legtávolabbi múltjáról szól. Nem is igen keletkezhettek továbbiak, hiszen a százötven évig tartó virágzást derékba törte Mohács, majd jött az ugyanennyi ideig tartó pangás kora.

¹⁷ *Magyar Történelmi Tár.* XII. kötet (1863). 78.

1.2 Török hódoltság, avagy a lepusztulás kora

A Mohács mezejéről győztesen visszavonuló török had egy része – tudjuk – a Tisza menti településeket is elpusztította, néhány azonban – Zentát is beleértve – a következő években meg tudott újulni. Tegyük hozzá, Zenta elég sikeresen, legalábbis erre következtethetünk az 1548-ból származó, a szegedi szandzsák adójegyzékének (defter) adataiból, amelyek a települést „város”-ként veszik számba, azonban nem kell, hogy ez tévútra vezessen bennünket, hiszen a további adatokból az is kiderül, hogy a földművelés jelentéktelenné vált, az állattenyésztésnél pedig a juhtenyésztés került előtérbe. A gazdaság más ágazataival szinte nem is találkozunk; az ipar hiánya pedig különösen feltűnő.¹⁸

Mindezen azonban nem kell csodálkoznunk. Az első pusztítást túlélők száma minden bizonnyal nem lehetett nagy. Másrészt a fennmaradt nevekből ítélve fokozottan tapasztalható a lakosság etnikai jellegű cseréje a délszláv elem javára, s itt el kell mondani, hogy a szerb vagy vlah lakosság elsősorban a félnomád állattartás felé hajlott, ami a török hódoltság alatt kedvezőbb adóelbírálás alá esett. Úgy tűnik, ezt a tendenciát a maradék magyarság is bölcsen magáévá tette.

A kegyelemdőfést Zenta alig öt év múlva kapja meg: a Szeged körüli csatározások következtében a török újra feldúlja, s habár a település 1553-ban ismételten megújul, az 1560–61-es defter már csak „faluként” emlegeti. Az összeírt nevek alapján elmondhatjuk, hogy a magyarság teljesen eltűnik, s helyét délszláv – elsősorban vlah – eredetű lakosság veszi át. Az új lakosok feltehetően nem véletlenszerűen telepedtek meg itt, hanem a török próbálta a lepusztult vidéket újra benépesíteni; ezt bizonyítja a kezdeti, három évig tartó adómentesség is, ami – ez a kevés adat alapján is megítélhető – a korabeli viszonyokhoz képest jelentős felvirágzáshoz vezetett. Ez azonban nem érintette a gazdaságban korábbi években kialakult szerkezet komolyabb változását, csupán a kereskedelemben látunk fellendülést a zentai kikötő forgalmából ítélve.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy a török uralom rövidege miatt a hódoltsági területeken nem alakulhattak ki jelentősebb kézműves központok,

¹⁸ *Zenta monográfiája* I. 227–229.

¹⁹ Uo. 230–231.

mint például a Balkánon (Bosznia, Dél-Szerbia), a Tisza-vidék pedig egyébként is hadfelvonulási területként szolgált a török számára az újabb hadjáratok során. Másrészt pedig magyar földesurak próbálták meg a szabad területekről érvényesíteni jogaikat a most hódoltság alá eső egykori vagy újonnan szerzett birtokaik felett, aminek következtében a végvári hajdúk ezekre a területekre is több ízben lecsaptak. Ennek következményeként a törökök palánkkal erősítik meg többek között Zentát is, bár elég szerény létszámú helyőrséggel (1628-ban 13 gyalogos volt itt).²⁰ Evlia Cselebi is csupán néhány sorban emlékezik meg Zentáról, amelyen keresztül Szabadkára tartott, s többek között azt is írja, hogy „a várban néhány kisebbszerű bolt és egy dzsámi van, melyet templomból alakítottak át”.²¹ Ez hát egy újabb halvány nyom, egyfajta ipar újbóli tettenérése, hiszen ama néhány „kisebbszerű bolt” talán helybeli kézműveseké lehetett. Tudjuk azonban, hogy a hajdúk továbbra sem hagyták békén a környéket, s két malomkö között őrlődve e vidék csupáncsak tengődött. S ennek az állapotnak vetett véget végérvényesen a felszabadító – más néven „bécsi” – háború mindent eldöntő csatája, amelyet Zentánál vívott meg győzelemmel a török ellen a Savoyai Jenő vezetete osztrák had 1697. szeptember 11-én.

1.3 A határőrvidéki korszak

A helyzet azonban ezt követően sem volt idillikusnak mondható. Bár – ezt így most utólag tudjuk – a zentai csata a haldokló Oszmán Birodalomnak adott egyfajta kegyelemdöfés volt, a bécsi udvar a karlócai béke (1699) következtében kialakított *status quot* jól megszervezett, újonnan kialakított határőrvidékkel szándékozott védeni, ennek köteleibe pedig a Tisza menti, bácskai oldalon levő helységeket is besorolta, hiszen a Bánság még mindig török uralom alatt volt. Az ok különben is kézenfekvő volt: a bécsi udvar előnyben részesítette azokat a településeket, amelyek korábban pusztulásaik ellenére mindig meg tudtak újulni, Zenta pedig szinte állandó kontinuitást tudott ilyen

²⁰ Uo. 234–235.

²¹ Idézi uo. 237.

tekintetben felmutatni. Például 1688-ban is, miután Szeged elvesztésével a török kénytelen volt a szegedi szandzsák várainak, palánkjainak többségét feladni, Zentán „rác” milícia létezik, amely részben talán volt zentaiakból, részben pedig török területről jövő, katonai szolgálatra kínálkozó szerbekből verbuválódott, majd az 1690-ben lejátszódott „nagy szerb vándorlás” nyomán kaphatott esetleg további utánpótlást.²² Ez a milícia valószínűleg részt vett a zentai csatában is (korábban persze az oszmán had előtt kénytelen volt feladni Zentát), majd része lett az újból megújuló váracs-sánc helyőrségének, létszámában természetesen tovább gyarapodva.

A határőrvidék szervezése nem ment máról holnapra, több tervezet is született mind az érintett helységeket illetően, mind pedig a helyőrség létszámát tekintve. Ennek nyomán összeírásokat is eszközöltek. Ezek adatait összevetve tudjuk, hogy Zenta a vidék legnépesebb helységei közé tartozott, ahol 1702-ben 1657 személyt írtak össze, ebből 545 katona és 16 polgár, illetve földműves, a többi pedig asszony, gyermek, legény, leány, árva, illetve szolgáló volt; viszonylag kisszámú állatállománnyal, ami a korábbi évek létbizonytalanságával is összefüggésbe hozható. Itt még témánk szempontjából érdekes megjegyezni, hogy foglalkozás szerint nyolc iparost is összeírtak.²³ Az 1720-as összeírásból viszont hiányzik az iparból és kereskedelemből eredő jövedelem kimutatása, másrészt a katonák száma is drasztikusan csökken.²⁴ A kurucokkal vívott csetepaték, a kurucok portyázásai voltak nyilvánvalóan ennek az újbóli hanyatlásnak az okai; emellett a határőröket nemcsak a kurucok ellen vetette be a bécsi udvar, hanem a dinasztikus érdekek védelmében vívott más hadszíntereken is. Megint csak jöttek az ínség, a tengődés évtizedei.

A török ellen vívott két újabb háború után (1716–1718, 1737–1739) nyilvánvalóvá vált, hogy a meglevő határőrvidékre már nincs szükség, miután a Temesi bánóság is felszabadult a török uralom alól. Az átszer-

22 Uo. 244.

23 Uo. 259–260. Lásd még Gyetvai Péter: *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete. I. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete*. Kalocsa, 1992. 148–150.

24 Gyetvai, 152–153.

vezést, illetve a polgárosítást (amit már korábban a vármegyék is egyre jobban sürgettek) nem lehetett tovább halogatni. A bécsi udvar tehát 1741-ben hozzálátott a tiszai határőrvidék felszámolásához. Ezzel egy új korszak kezdődött a vidék életében: egy évszázadnyi békés, töretlen fejlődés időszaka, amelyben majd fontos szerepet kaptak az újonnan megalakított céhek is.

